

Jan Máchal a Frank Wollman

(K německo-slovanským vztahům v meziválečných komparatistických syntézách)

Petr Kučera (Plzeň)

Abstrakt

Příspěvek se zabývá srovnáním dvou zásadních komparatistických prací z oboru dějin slovanských literatur, které dali evropské a světové slavistice čeští badatelé Jan Máchal a Frank Wollman po vzniku Československé republiky. Aspekt, který tato stať sleduje, je prezentace německo-slovanských literárních a kulturních vztahů. Monumentální kompendium *Slovanské literatury I, II, III*, které Jan Máchal vydal postupně v letech 1922, 1925 a 1929, mapuje vývoj jednotlivých slovanských literatur se zřetelem k evropské literární tradici. V centru pozornosti jsou podrobné charakteristiky sociolingvistické a literární situace, jakož i některé vzájemné vztahy mezi slovanskými literaturami. Frank Wollman ve své syntetické práci *Slovesnost Slovanů* z roku 1928 usiluje o zachycení vztahů mezi hlavními slovanskými literaturami a vztahy mezi filosofickými a estetickými myšlenkovými proudy a literární tvorbou slovanských autorů. Pohled na německou a rakouskou kulturu je – u Máchala do značné míry, u Wollmana méně – zatížen některými stereotypy, které po první světové válce v české společnosti silně rezonovaly.

Klíčová slova

literární komparatistika; meziválečná slavistika; německo-slovanské literární vztahy; mezislovanské vztahy; národní stereotypy; ideologie českoslovakismu; Jan Máchal; Frank Wollman

Abstract

Jan Máchal and Frank Wollman (On German-Slavic Relationships in Inter-war Comparative Syntheses)

This paper deals with the comparison of two major comparative works in the field of the history of Slavic literature given by European and world Slavists by Czech scholars Jan Máchal and Frank Wollman after the establishment of the Czechoslovak Republic. The aspect that follows is a presentation of the German-Slavic literary and cultural relations. The monumental compendium *Slavic Literatures I, II, III*, published by Jan Máchal in 1922, 1925 and 1929, maps the development of individual Slavic literature in the light of European literary traditions. The focus is on the detailed characteristics of the sociolinguistic and literary situation, as well as some interrelationships between Slavonic literature. Frank Wollman in his synthetic work *The Literature of the Slavs* of 1928 seeks to the relationship between the main Slavic literature and the relations between the philosophical and aesthetic thought streams and the literary creation of the Slavic authors. The view of German and Austrian culture is – by Máchal to a large extent, less by Wollman – burdened by some stereotypes that resonated strongly in Czech society after the First World War.

Key words

literary comparisons; interwar slavic studies; German-Slavic literary relations; interpersonal relations; international stereotypes; ideology of Czechoslovakism; Jan Máchal; Frank Wollman

Po rozpadu mnohonárodnostní habsburské monarchie se nově založená Republika československá prezentovala jako státní útvar, v němž Slované získali po staletích národnostního útlaku možnost bez omezení pěstovat svou kulturu. Němci, kteří byli v novém státě po Čechách druhou nejpočetnější národností, se po osmi staletích ocitli ve zcela nové sociolingvistické situaci. V každodenním životě používali i nadále bez omezení svou mateřštinu, postavení němčiny jako úředního – a v širokém smyslu kulturního jazyka – však již bylo minulostí. Veřejný diskurs byl ve dvacátých letech zešikmen k adoraci všeho slovanského a k bagatelizování kulturního přínosu neslovanských etnik, a tak je logické, že nadhled nad účelovým zacházením s fakty si udržoval jen malý počet intelektuálů a vědců. Koneckonců již samotná konstrukce československého národa a československého jazyka byla pokusem o politické redefinování národnostní a jazykové situace. Pro slavisticky orientovanou komparatistiku vytvářela obranářsky motivovaná oficiální podpora zdánlivě příznivou situaci, neboť zájem o odbourávání tradovaných mýtů byl minimální. Tím víc je třeba ocenit ty české badatele, kteří neakceptovali trend mazání německých stop v literární a kulturní historii slovanských národů, protože si jako komparatisté s hlubokými znalostmi neslovanských filologií byli vědomi silné kulturní provázanosti evropských etnik.

Díky mimořádnému úsilí badatelů a institucionální podpoře vznikla literárně komparatistická kompendia, která jsou dodnes cenná materiálově a skýtají řadu podnětů i k metodologickým úvahám. V edici Novočeská bibliotéka Národního musea vydal v letech 1922 až 1929 profesor pražské univerzity Jan Máchal nákladem Matice české třídílné monumentální dílo *Slovanské literatury* (v celkovém rozsahu více než 1700 stran). Profesor brněnské univerzity Frank Wollman vydal v pražském nakladatelství Vesmír v roce 1928 knižní monografii *Slovesnost Slovanů*.

Máchalův a Wollmanův komparatistický rozhled a nepodléhání nacionalismu vynikne zejména při srovnání s přehledem německy psané literatury z českých zemí profesora vídeňské univerzity Rudolfa Wolkana *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*.¹ V úvodu ke svému přehledu označuje Wolkan Čechy za národního protivníka, který Němcům – navzdory jejich literárnímu působení – upírá nárok na kulturní zakořenění v Čechách a v Sudetech. Wolkan osciluje mezi patetickými frázemi nacionalistické ideologie (prastará germánská půda, vpád Slovanů do našich oblastí apod.) a poznatky o prolínání německého a českého politického, společenského a kulturního života, s nímž je jako Němec z České Lípy důvěrně obeznámen.

Slavomír Wollman připomíná, že literárněvědné slavistice se srovnávací syntézy dlouhou dobu nejevily jako prubířský kámen metody a koncepce, a proto ani souborné práce o slovanských literaturách Pavla Josefa Šafaříka (Šafárika), Adama Bernarda Mickiewicze, Alexandra Nikolajeviče Pypina, Josefa Karáska, Jana Máchala a Franka Wolmana netvoří souvislou linii ve vývoji syntetickosrovnávacího myšlení.²

Jan Máchal rozděluje slovanské literatury podle jazykového hlediska na skupinu severozápadní, jižní a východní. Oficiální ideologii čechoslovakismu, která byla zkonstruová-

1 WOLKAN, Rudolf: *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*. Augsburg: Johannes Stauda Verlag, 1925.

2 WOLLMAN, Slavomír: *Porovnávací metoda v literární vědě*. Bratislava: Tatran, 1988, s. 49.

na k přečíslení silné německé menšiny, odpovídají Máchalovy zmínky o československé větvi Slovanů. Tradované představě o zásadním vlivu staroslověnských textů na všechny Slovany (a tedy o jednotném počátku slovanského písemnictví) odporuje kupř. Máchalova charakteristika slovinské kulturní situace: „*Při blízkém styku Slovinců s říší velkomoravskou možno právem předpokládati, že i k nim vnikala známost liturgie slovanské. Mocnější byl však vliv německý, jak ukazují památky frisinské, psané latinkou a zachované v rukopise X. neb XI. st., který byl přepsán z originálu ještě staršího. Skládají se ze tří částí: z formule zpovědní, z homilie neb poučení o zpovědi a z modlitby zpovědní a upraveny byly podle německých formulí zpovědních. Vznikly bezpochyby za času frisinského biskupa Abrahama, Korutance, nejspíše slovanského rodu, v poslední čtvrti X. st. a v jazyku jejich spatřuje se podobnost s korutanskými dialekty.*“³

Kulturní situace v období vrcholného středověku si Máchal všímá i v kontextu vzdělávání – připomíná např. vynikající úroveň partikulární školy v Praze u Sv. Víta za vlády Přemysla Otakara II., kterou navštěvovali studenti z Bavorska a Rakouska, Češi se pak za vyšším vzděláním vydávali do Německa.⁴ Tato situace kontrastuje s protiněmeckými opatřeními v Polsku, kde v obavách ze sílícího vlivu německého duchovenstva vydala synoda z podnětu arcibiskupa Jakuba Šwinky nařízení, aby do škol nebyli za učitele přijímáni Němci, neprokáží-li znalost polského jazyka.⁵

V ruské literární kultuře měly podle Máchala zásadní vliv apokryfní pověsti latinského a německého původu v polských překladech, které vystřídalý řecké apokryfní texty zprostředkované bulharským písemnictvím: „*V Kromě knih liturgického rázu sotva možno najíti v starší literatuře ruské spis, v němž by se nenalézaly stopy apokryfů. Letopisy, poučení, posláni metropolitů Ilariona, Vlad. Monomacha, životy ruských světců (Borise a Glěba) ukazují, že autoři jejich užívali apokryfů nebo děl s nimi souvislých.*“⁶

Projevy německého minnesangu sleduje Máchal v písemnictví severozápadních Slovanů. Připomíná štědrou podporu, kterou nalézali němečtí minnesengři jak na pražském panovnickém dvoře za vlády Přemyslovců a Lucemburků, tak i na dvorech feudálů a zmiňuje mj. zdařilé staročeské epické veršované skladby *Vévoda Arnošt* a *Velká a Malá růžová zahrada* vycházející z cyklu německých pověstí. Bližší pozornost věnuje Máchal skladbám o Štilfrídovi a Bruncvíkovi (chápe je jako pokus lokalizovat německé látky na české půdě a zabarvit je národními motivy) a poznamenává, že Bruncvík pronikl z české literatury na Rus, kde byl rovněž velice rozšířen.⁷

Již v Máchalových výkladech o meziliterárních vztazích v období středověku je stále přítomno jak hledisko slavistické, tak i evropské. Nelze tedy souhlasit s tvrzením Josefa Hrabáka, že „*každá slovanská literatura je vykládána zvlášť, nejsou proto dostatečně postiženy specifické mezoslovanské svazky.*“⁸ V kapitolách o písemnictví 18. až 20. století věnuje Máchal

3 MÁCHAL, Jan: *Slovanské literatury I*. Praha: Maticе česká, 1922, s. 16.

4 Tamtéž, s. 40.

5 Tamtéž, s. 46.

6 Tamtéž, s. 55.

7 Tamtéž, s. 63.

8 HRABÁK, Josef: *Literární komparatistika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976, s. 185.

meziliterárním vztahům pozornost soustředěnější, což je dáno i mnohem větším rozsahem textu, jenž je novověkým literaturám vyhrazen.

Recepční souvislosti uvádí Máchal soustavně i u tak významných jevů čistě slavistického bádání, jaké představuje jihoslovanská epika. Konstatuje např. nadšení, které národní písně v poslední třetině 18. století vyvolávaly na Balkáně, ale i v západní Evropě. Obdivovanou píseň *Žalosna pjesanica plemenite Asanaganice*, kterou italský opat Alberto Fortis otiskl ve svém cestopise *Viaggio in Dalmazia* (1774) v originále a v latinském překladu, zařadil Johann Gottfried Herder do své sbírky *Volkslieder* (1774, do němčiny píseň přeložil Johann Wolfgang von Goethe).⁹

Typický je pro Máchala zájem i o tzv. malé literatury, k nimž ve slavistickém kontextu patří písemnictví Lužických Srbů; připomíná blízkost staré češtiny a staré lužické srbštiny, která v období reformace usnadňovala překládání německých bohoslužebných knih určených evangelíkům s pomocí českých textů. Máchal nezdurazňuje pouze germanizační důsledky reformace, které se negativně promítly do útlumu národnostních snah Lužických Srbů, ale uvádí i příklady německé pomoci – např. překladatelský počín německého faráře Bohumila Fabricia, který v Chotěbuzi vydal v dolní lužické srbštině katechismus Martina Luthera (1706) a po jeho nadšeném přijetí se spolupracovníky překládal Bibli (roku 1709 vydal ve vlastní knihtiskárně v Korjeni u Chotěbuze Nový zákon, překlad Starého zákona nedokončil). Máchal zmiňuje dobu útisku Lužických Srbů ze strany Fridricha Wilhelma I., který usiloval o odstranění lužické srbštiny ze škol i kostelů – prostředkem péče o mateřštinu se pro katolíky stal Lužický seminář v Praze a pro evangelíky Srbský kazatelský spolek v Lipsku.¹⁰

Bez povšimnutí nenechává Máchal ani pronikání reformního hnutí z Německa do Štýrska, Kraňska a Korutan prostřednictvím studentů univerzity v Tübingenu, kde působil přítel Martina Luthera a žák Philippa Melancthona Matyáš Grbec (Grbič) z Istrie – Grbcovi žáci rozšiřovali Lutherovo učení mezi šlechtou, měšťanstvem a nižším duchovenstvem.¹¹ Nejvýraznějšího představitele slovinské reformace Primože Trubara představuje Máchal jako překladatele povzbuzovaného bývalým papežským nunciem a biskupem v Capodistrii Vergeriem, který přešel k lutherství a našel ochranu v Tübingenu u podporovatele kulturních snah Slovinců, württemberského vévody Christopa; Máchal připomíná i zakladatele jihoslovanské knihtiskárny v Tübingenu barona Ungnada z Korutan, který později knihtiskárnu přemístil do Urachu a zemřel v Čechách.¹²

V období osvícenství rozlišuje Máchal orientaci na německé univerzitní prostředí, která se projevovala v českých zemích, na Ukrajině a v Rusku, zatímco u jižních Slovanů převažovalo tíhnutí k Rakousku. Na rakouské podobě osvícenství oceňuje Máchal racionální organizaci školství, důraz na moderní jazyky, péči o učené společnosti a zájem o poznávání domácích dějin, který vyústil v zájem o národní literatury. Za problematičtější považuje lokální patriotismus Slovinců, kteří neměli do roku 1843 společné kulturní cen-

9 MÁCHAL, Jan: *Slovanské literatury I*. Praha: Maticе česká, 1922, s. 91.

10 Tamtéž, s. 195–196.

11 Tamtéž, s. 197.

12 Tamtéž, s. 198.

trum a cítili se nikoli jako Slovinci, ale jako Kraňci, Korošci, Štajerci a Primorci a psali v místních dialektech.¹³

Druhý díl svého kompendia věnuje Jan Máchal období romantismu. Vůdčí osobnost ruského preromantismu (sentimentalismu) Nikolaje Michajloviče Karamzina vnímá Máchal jednak ve vztahu k literatuře anglické a francouzské, jednak v kontextu německo-ruském. Zmiňuje Karamzinovo přátelství s německým básníkem Lentzem jako prostředníkem mezi německým a ruským literárním životem, ale také inspiraci estetickým myšlením Gottholda Ephraima Lessinga: „*Estetickými názory Karamzin předčil všechny své vrstevníky. Od Lessinga naučil se pravdivěji cenit umění a poesii a chápat jejich podstatu. V poesii proti strojenosti citů pseudoklasicismu stavěl přirozenost a pravdu, žádaje od básníků, aby se nesháněli po cizích a vzdálených ideách, nýbrž popisovali předměty, které jsou jim blízké a samy od sebe mluví k jejich fantasii.*“¹⁴

Máchal sleduje nejen recepci německého romantismu v ruské literatuře, ale poukazuje také na antiromantickou kritiku ruských přívrženců klasicismu, kteří odmítali vumělkovanost a rétoričnost romantického stylu, deformování skutečnosti kvůli romantickému efektu či naopak krajní naturalismus.¹⁵ U Žukovského zdůrazňuje velký zájem o romantismus, který se projevoval jednak přímým překládáním německých a anglických autorů, jednak překládáním děl antických řeckých a orientálních autorů na základě překladů německých.

Detailní pozornost věnuje Máchal náboženské, sociolingvistické a vzdělanostní situaci Rusínů v Haliči a v Podkarpatské Rusi – uvádí i překlady almanachů rusínských písní do němčiny a polštiny a vedle generálního semináře a univerzity ve Lvově oceňuje i založení vídeňského Barbarea jako vzdělávací příležitost pro rusínskou mládež; zároveň však upozorňuje, že místo rusínštiny dávali spisovatelé z Haliče přednost polštině, němčině a latině.¹⁶

U polského romantismu si Máchal všimá zvláštní funkce německé literatury, která „jako hlasatelka protestu proti nadvládě pseudoklasicismu“ oslabovala vliv literatury a kultury francouzské; zaznamenává spor mezi autory z okruhu poznaňského lycea, kteří upřednostňovali německou literaturu, protože „otvírá širší rozhled po světě, pohrdá autoritami v myšlení a konání“; naopak průkopník polského romantismu a předchůdce Adama Mickiewicze Kazimierz Brodziński ve stati *O klasycyzności i romantyczności, tudzież o duchu poezji polskiej* odmítá německou romantickou poezii jako vzor pro Poláky, protože je příliš filosofická a mystická, což podle Brodzińskiego souvisí s povahou Němců.¹⁷

U baladické tvorby Adama Mickiewicze, která byla často překládána do češtiny a inspirovala Františka Ladislava Čelakovského a Karla Jaromíra Erbena, upozorňuje Máchal nejen na vliv Franciszka Karpiňského a Juliana Ursyna Niemcewicze, o nichž píše Mickiewicz, když vytyčuje hlavní poetologické rysy balady. Za podstatný pokládá vliv poezie

13 Tamtéž, s. 286.

14 MÁCHAL, Jan: *Slovanské literatury II*. Praha: Matice česká, 1925, s. 11.

15 Tamtéž, s. 15.

16 Tamtéž, s. 39–45.

17 Tamtéž, s. 55.

Fridricha Schillera. Svědčí o tom i Mickiewiczovy charakteristiky baladického žánru, které jsou z Schillerovy (a Goethovy) tvorby odvozeny.¹⁸

U balad Karla Jaromíra Erbena oceňuje Máchal věrnost slovanské tradici: „*Umění Erbenovo směřovalo k tomu cíli, vyhledati a vytknouti [...] to, co je pro národ český a slovanský zvláště příznačné. [...] Je to zřetelné zejména v baladě Erbenově „Svatební košile“, která obsahuje motiv, rozšířený v lidové poesii evropské o ženichu umrlci. Bylo k tomu zapotřebí jemného taktu uměleckého a zvláštního citění slovanského, aby se Erben nedal strhnouti uchvacujícím příkladem Bürgerovy „Lenory“ a zůstal věren původní versi slovanské, v níž dívka nehynie, nýbrž zachráni se v umrlčí komoře. Otázka často přetřásaná, která verše je působivější, Bürgerova či Erbenova, úplně se kryje s otázkou, kterému pojetí těžé látky třeba dáti přednost, zdali slovanskému či germánskému. Pojetí germánské obsahuje jistě více pochmurné tragiky, dovede mocněji rozechvěti, zato je pojetí slovanské, jak ho užil Erben, mnohem lidštější a stanovisku křesťanskému bližší.*“¹⁹

Jan Máchal nevybočuje z linie prvorepublikových vlasteneckých stereotypů, což je patrné zejména v pasážích o významných postavách české kultury. František Palacký a Karel Havlíček Borovský jsou v Máchalově podání především národní buditelé, jejich dílo není předmětem hlubší analýzy. Také u Karla Hynka Máchy je akcentována jeho originalita, třebaže v rovině recepční (čtenářské zájmy) jsou zmíněni cizí autoři, z německy píšících Novalis, Jean Paul a J. W. Goethe.²⁰ V poezii Vítězslava Háška zaujal Máchala pohyb od kosmopolitismu k národním tradicím – např. náladou a formou se Háškova sbírka *Večerní písně* inspiruje podle Máchala sbírkou *Knihy písní* Heinricha Heineho, obsahuje však i „hojné projevy vlastního citu básníkovy.“²¹

Podobný pohyb spatřuje Máchal i u Jana Nerudy, který „*korigoval své původní názory a přešel od kosmopolitismu k nacionalismu*“.²² V pasáži o sbírce *Knihy veršů* (1867) oceňuje Máchal Nerudovu baladickou tvorbu, u lyrických básní vidí jistou rozporuplnost: „*Jsou nestejně hodnoty umělecké, některé z nich, jako „Matičce“, „Elegické hříčky“, „Z kraje“ možno zařadit mezi perly české lyriky, v jiných je zřetelný vliv básníků cizích, zvláště Heina, Lenaua, Geibla.*“ V *Písních kosmických* (1878) vychází Neruda podle Máchala ve filosofickém pojetí kosmu, v kompozici celku a v myšlenkovém jádru sice z du Prelova spisu *Der Kampf ums Dasein am Himmel* (1874), převzaté poznatky a názory však „*uměl zcela samostatně básnický zpracovat a velkolepé zjevy kosmu důvěrně sblížit poměrům lidským*“.²³

Národní a vlastenecký směr v české poezii sleduje Máchal velmi pozorně – např. u Elišky Krásnohorské ve sbírce *Ze Šumavy* (1873) si všímá nejen schopnosti vystihnout tajemnou náladu šumavských hvozdu, ale také faktu, že Šumava vzbudila v autorce „*plamenné city vlastenecké. Nádherná Šumava byla jí téměř symbolem české síly a nezdočnosti, baštou a ochranou českého národa*...“²⁴ Ve dvacátých letech ještě nepřipadalo v úvahu zmiňovat

18 Tamtéž, s. 64–65.

19 Tamtéž, s. 118.

20 Tamtéž, s. 316–326.

21 Tamtéž, s. 335.

22 Tamtéž, s. 338.

23 Tamtéž, s. 339.

24 Tamtéž, s. 353.

evidentní fakt, že Šumavu osídlili Němci a šumavská literatura a kultura je až na výjimky německá. Obrat nastává až ve třicátých letech, kdy vychází sedmý díl (*Písemnictví*) monumentálního encyklopedického díla *Československá vlastivěda*,²⁵ v němž Arnošt Kraus zpracoval kapitolu *Německá literatura na půdě ČSR do roku 1848*²⁶ a Pavel Eisner kapitolu *Německá literatura na půdě ČSR od roku 1848 do našich dnů*.²⁷

Slovenskou literaturu sleduje Máchal především v kontextu česko-slovenském, neboť na ni pohlíží – v duchu oficiální státní ideologie čechoslovakismu – jako na součást národní literatury československé. Proto informuje o tzv. jazykové odluce či rozkolu, v němž spatřuje oslabení československé vzájemnosti. Z komparativního pohledu zaráží nedostatečná pozornost, jíž jak Máchal, tak i Wollman věnují slovenské literatuře. Nesrovnatelně většímu zájmu obou badatelů se těší písemnictví slovinské či dokonce lužickosrbské. Z dnešního pohledu se může jevit jako nelogické, že oba autoři považují slovenskou literaturu za integrální součást své vlastní národní literatury, zároveň se však o ni zmiňují jen okrajově jako o kulturním fenoménu s prvky exotičnosti. V době vzniku Máchalovy i Wollmanovy práce však bylo k dispozici málo dílčích studií, o jejichž analýzy by se mohli autoři literárně a kulturně historických syntéz opřít. Nelze to přičítat pouze jisté přezíravosti většího – a v té době i kulturně vyspělejšího – národa českého vůči menšímu a méně rozvinutému národu slovenskému. Podstatnou roli sehrál mimořádně silný a dlouhodobý útlak Slováků ze strany maďarské vlády, v jehož důsledku nemohlo dojít k vytvoření odpovídajících slovenských vzdělávacích a vědeckých institucí. Také slovensko-německé vztahy jsou zcela na okraji Máchalova zájmu, třebaže hrály při konstituování novodobé slovenské literatury a kultury poměrně důležitou roli. Německo-slovanský kontext je naopak silně přítomen v kapitole *Buditelské písemnictví Lužických Srbů*²⁸, v níž Máchal věnuje pozornost nejen složité kulturní situaci nejmenšího slovanského národa, ale i úsilí autorů o vlastní výraz. Leitmotivem pojednání o lužickosrbské literatuře je její těsná vazba na literaturu českou.

V charakteristice slovinských kulturních snah vyzdvihuje Máchal bojovnost Frana Levstika (1831–1887), jehož umělecké nadání ubíjely zápasy s literárními a politickými protivníky. Emocionální bezprostřednost a výrazovou svěžest své prvotiny Levstik později podle Máchala ztrácel tam, kde se opíral o německé básníky (Heina, Rückerta, Platena a zejména Goetha). Za umělecky nejcennější považuje Máchal Levstikovy náladové, reflexivní a satirické básně a balady, ve kterých tento jemný znalec slovinštiny, srbsštiny a češtiny rozvíjel domácí tradice. Ve svých statích pak Levstik kritizoval pochybné slavismy, chybně utvořené novotvary a nepřirozenou skladbu vět: „*Skoro všichni, kteří píšeme, užíváme slovinských slov, ale myslíme německy*.”²⁹ Z bohatého a mnohostranného díla Josipa Sritara (1836–1923) upřednostňuje Máchal *Dunajski soneti* z hlediska uměleckého účinku

25 PRAŽÁK, Albert – NOVOTNÝ, M. (eds.): *Československá vlastivěda VII: Písemnictví*. Praha: SFINX, 1933.

26 KRAUS, Arnošt: *Německá literatura na půdě ČSR do roku 1848*. In: PRAŽÁK, Albert – NOVOTNÝ, M. (eds.): *Československá vlastivěda VII: Písemnictví*. Praha: SFINX, 1933, s. 297–324.

27 EISNER, Pavel: *Německá literatura na půdě ČSR od roku 1848 do našich dnů*. In: PRAŽÁK, Albert – NOVOTNÝ, M. (eds.): *Československá vlastivěda VII: Písemnictví*. Praha: SFINX, 1933, s. 325–377.

28 MÁCHAL, Jan: *Slovanské literatury II*. Praha: Matice česká, 1925, s. 367–381.

29 Tamtéž, s. 385.

(za vzory považuje Goetha, německé a francouzské romantiky), zatímco *Vídeňské elegie* připomíná v kontextu snah o svornost Slovanů, které vyzývá, „*aby se vzmužili a ukázali světu svou duševní moc.*“³⁰

Germanizaci Chorvatů po porážce Maďarů v roce 1849 pokládá Máchal za horší, než byl předchozí národnostní útlak ze strany Maďarů, neboť do chorvatských škol a úřadů byla zaváděna němčina, přičemž za úředníky byli dosazováni Němci a poněmčení Slovinci a Češi. Po úspěšných ústavních bojích s Maďary se Chorvatům podařilo získat lepší státoprávní uspořádání než jiným národnostem v monarchii. Na poezii, literární kritiku a estetiku měl podle Máchala „rozhodný vliv“ Franjo Marković (1843–1914), který ve svém romantickém eposu *Kohani Vlasta* (1868) dal „*silný výraz svému hněvu proti germanisaci, která nepřestala doléhat na jeho národ tak jako na jiné Slovany, a proti dravé a výbojné povaze Němců velebil mírumilovnost Slovanů jako šířitelů humanity a lásky všelidské.*“³¹

Ze srbských básníků pochopil podstatu lidové písně podle Máchala nejlépe Jovan Ilić (1824–1901), který „*mistrně vystihl zvláštnosti bosenských písní lidových, t. ř. sevdalinek, s jejich horoucností citovou a vášnivým tónem [...] Za vlivu milostné lyriky bosenské a německých romantiků, vzdělávajících motivy orientální, vznikla skupina jeho básní Dahire (1891), jež mají úplně barvitost, vůni a žár poesie orientální a mohou se měřiti s proslulými písněmi Bodenstedtovými Lieder des Mirza Schaffy.*“³²

V kapitole o slovanském dramatu³³ vyslovuje Máchal mj. názor, že A. S. Puškin ve svých úvahách o divadle vycházel z *Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur* A. W. Schlegela (ve francouzském překladu), z nichž se naučil vážit si Shakespearova díla. U Michala J. Lermontova zdůrazňuje Máchal inspiraci Lessingem a Schillerem, z jejichž děl si ruský básník např. v tragédii *Ispancy* (1830) vybíral „*zevnější podrobnosti, jakož i vnitřní motivy děje.*“³⁴ Francouzské a německé vzory ruských komedií, frašek a vaudevillů zmiňuje Máchal jen v obecné rovině, konkrétně se však – jako na mnoha jiných místech – věnuje vztahům mezislovanským, zde např. ruského a ukrajinského dramatu.³⁵

U polského dramatu hodnotí Máchal pozitivně odpoutávání se jednak od klasicistních vzorů, jednak postupně od závislosti na tvorbě F. Schillera (např. u Józefa Korzeniowského). Nejtalentovanějším polským dramatikem je podle Máchala Juliusz Słowacki, u něhož oceňuje soustředění se pouze na psychologické rysy postavy (např. v tragédii *Marya Stuart*, zatímco F. Schiller se zaměřuje také na konflikty politické a náboženské). Za nevšední dramatický talent, který se nemohl více rozvinout (zahynul předčasně při povstání v roce 1863), označuje Máchal Mieczysława Romanowského (1834–1863); výstavbou scén, situací a živě vykreslených charakterů a oceňuje v tragédii *Popiel i Piast* (1862). Prvorepublikově příznačným slovníkem charakterizuje Máchal téma dramatu: „*Předmětem děje je konflikt plemene germánského se živlem slovanským. Kontrast mezi povahou*

30 Tamtéž, s. 389.

31 Tamtéž, s. 401.

32 Tamtéž, s. 408.

33 Tamtéž, s. 437–507.

34 Tamtéž, s. 444.

35 Tamtéž, s. 453–459.

*germánskou, toužící po vládě despotické, usilující obracet lid na křesťanství ohněm a mečem, a mezi povahou slovanskou, milující volnost politickou a chápající význam učení Kristova o lásce a snášenlivosti, je v ní sytě vystižen.*³⁶

V podkapitole *Drama československé*³⁷ sleduje Máchal emancipační snahy českých divadelníků v Praze. U veseloher konstatuje přijímání dobových německých vzorů (Kotzebue, Holbein, Bäuerl) i znalcem Plauta, Shakespeara a Moliéra, jímž byl Václav Kliment Klicpera. Klicperovou největší předností je podle Máchala „vzácný dar řeči“ a přímočarý, až naivně srdečný a nenucený humor.³⁸ Josef Kajetán Tyl je pro Máchala jednak autorem úspěšných historických dramát z české historie, jednak následovníkem oblíbených německy píšících autorů obrazů z občanského a rodinného života (Iffland, Kotzebue, později Raupach, Birch-Pfeifferová, Benedix aj.), jakož i pokračovatelem Ferdinanda Raimunda, který spojoval vídeňskou lidovou frašku a obrazy ze života s báchorkovými motivy.³⁹

U slovinského dramatu zajímá Máchala zápas lublaňských divadelníků, kteří roku 1867 založili „Dramatično društvo“, s nevstřícným německým ředitelstvím lublaňského divadla, jakož i pomoc chorvatských divadelníků záhřebského divadla. Nešlo přitom o protiněmecké naladění slovinských divadelníků, o čemž svědčí značný rozsah překladů z německých a rakouských autorů (Kotzebue, Holbein, Birch-Pfeifferová, Benedix, Raupach, Raimund, Nestroy, Iffland, ale i Lessing, Goethe, Schiller, Hebbel aj.), jejichž hry – vedle dramát slovanských autorů, zejména českých, ale též ruských a chorvatských, jakož i překladů z anglické, francouzské a italské dramatiky, tvořily zpočátku repertoár lublaňského divadla. Český podíl na konstituování chorvatského divadla (mj. český ředitel německého divadla v Záhřebu Jindřich Börstein), přepracovávání německých dramát či jejich nahrazování hrami francouzskými – to jsou pozitiva, která Máchal klade do kontrastu s příležitostnou a nepřilíš rozvinutou domácí tvorbou.⁴⁰

Také v počátcích moderního srbského divadla sehrála podle Máchala pozitivní roli francouzská dramatika jako protiváha silného německého vlivu. Z Moliéra např. vycházel básnický nadaný a široce vzdělaný Sterijin Popović, který např. v komedii *Laža i paralaža* (vycházející z Moliérových hry *Les précieuses ridicules*) tepal „převrácené a povrchní vychování, jehož se dostávalo dívkám srbským v německých pensionátech“; ve své nejlepší komedii *Tvrđica ili Kir Janja* pak zachytil „speciální typ skrblika, jak se vytvořil za zvláštních poměrů mezi uprchlíky v Banátě“. U historických srbských dramát oslabovaly nežádoucí německý vliv překlady ze Shakespeara, ale i z italských dramatiků. Z těchto vzorů vyšel např. Matija Ban z Dubrovníku, autor úspěšného dramatu ze života soudobé Bosny *Mejrima ili Bošnjaci* (o lásce Turkyňe Mejrimy ke křesťanu Živanovi).⁴¹

36 Tamtéž, s. 469.

37 Tamtéž, s. 472–485.

38 Tamtéž, s. 474.

39 Tamtéž, s. 477.

40 Tamtéž, s. 488–496.

41 Tamtéž, s. 488–499.

V kapitole *Romanopisectví*⁴² pojednává Máchal o prózách daného období, přičemž věnuje pozornost zejména mezislovanským vztahům. U ruské prózy si Máchal nevšímá souvislosti s německou kulturou, pozornost věnuje konkrétně literatuře francouzské nebo obecně vlivům západoevropským; podrobně popisuje děj a postavy próz nejvýznamnějších ruských, částečně i ukrajinských autorů. Na polskou prózu měla podle Máchala pozitivní vliv tvorba Rousseauova (*Nová Héloisa*) a Goethova (*Utrpení mladého Werthera*). U mimořádně plodného prozaika, kritika a publicisty Józefa Ignáce Kraszewského upozorňuje na vliv Jeana Paula a E. T. A. Hoffmanna. V Kraszewského prózách poutá Máchalovu pozornost kritika životního stylu volyňské, litevské a ukrajinské šlechty a „nemravňující vliv židů na vesničany“.⁴³

V české próze vítá Máchal inspiraci romány W. Scotta, naopak vliv německých autorů např. na prozaickou tvorbu Klicperovu vnímá negativně. U Tyla se znalost německé prózy (Van der Velde, Tromlitz, K. Spindler) pojí se zájmem o W. Scotta, nižší uměleckou hodnotu Tylových próz vyvažuje živý a přirozený jazyk.⁴⁴ U Boženy Němcové se Máchal o souvislostech s německy psanou literaturou nezmiňuje, naopak tvrdí, že si osvojila „pravý národní tón, nenucený a přirozený, vybírajíc si z řeči lidu jen to, co má skutečně cenu.“⁴⁵ Naopak u Karla Sabiny konstatuje podobnost ve využívání žánrů povídky a románu ke kritice politických a sociálních poměrů; Gutzkowův román *Die Ritter vom Geist* považuje Máchal za inspirační zdroj i kompoziční vzor Sabinova románu *Na poušti*.⁴⁶

U velice úspěšného románu Gustava Pflagra Moravského *Ztracený život* si Máchal všimá podobnosti reka Olšovského s hrdinou Spielhagenova románu *Problematische Naturen*.⁴⁷ U slovinské prózy zaznamenává Máchal souvislosti s anglickou literaturou, u Josipa Stritara zmiňuje podobnosti románu *Zorin* s Goethovým *Utrpením mladého Werthera* a u novely *Rosana* s Goethovou *Mignon*.⁴⁸ Oblíbený chorvatský humorista a satirik Vilim Korajac, profesor teologického semináře v Záhřebu, vycházel ve své satíře *Auvergnanski senatori* podle Máchala z německých satirických próz (Wieland, Heine a Saphir).⁴⁹

Ve třetím díle *Slovanských literatur* (vydaném roku 1929 již za podpory ministerstva školství a národní osvěty)⁵⁰ věnuje Máchal největší pozornost realismu. Spíše v obecné rovině konstatuje význam německé idealistické filosofie a klíčových osobností německé literatury (Goethe, Schiller, Heine) pro ruské autory spojené studijně, pracovní nebo osobními kontakty s německým kulturním prostředím (např. Tjutčevovo přátelství s Goethem a Heinem). U nejvýznamnějších autorů zdůrazňuje jejich originalitu. V pod-

42 Tamtéž, s. 511–596

43 Tamtéž, s. 541.

44 Tamtéž, s. 552–553.

45 Tamtéž, s. 559.

46 Tamtéž, s. 559–560.

47 Tamtéž, s. 561.

48 Tamtéž, s. 578–579.

49 Tamtéž, s. 578–579.

50 MÁCHAL, Jan: *Slovanské literatury III*. Praha: Matice česká, 1929.

kapitole věnované Dostojevskému⁵¹ uvádí četbu německých spisovatelů i několikaletý pobyt ruského prozaika v Německu a Švýcarsku, zároveň však zdůrazňuje, že „*Dostojevskij je zjev úplně svérázný a téměř jedinečný nejen v literatuře ruské, nýbrž i světové.*“⁵² Podobně u L. N. Tolstého četba děl německých spisovatelů, filosofů a pedagogů, pobyty mj. v Německu či Švýcarsku neoslabují originalitu i jistou záhadnost Tolstého vkladu ruské kultuře: „*Do let osmdesátých umělec měl rozhodnou převahu nad moralistou, ale už tehdy byly momenty, kdy moralista příkře vstupoval proti umělci. Od let osmdesátých poslání apoštolské nabylo vrchu. Tolstoj nepřestal být umělcem, ale podržoval svůj talent mravoučným cílům a začal psát díla tendenčně umělecká.*“⁵³

Ve srovnání s prvním a druhým dílem překvapuje ve třetím díle Máchalova kompendia jednak značný rozsah pasáží o ruské literatuře, jednak oslabení srovnávacího přístupu, který se omezuje převážně na vztahy soudobých ruských autorů k jejich předchůdcům. Větší pozornost je věnována vztahům k německé kultuře v pasáži o ukrajinské autorce z Bukoviny Olže Kobyljaňské, která pod vlivem svých staších bratrů – studentů černovické univerzity – četla Goetha, Schillera, Heina, Herdera, Spielhagena, G. Kellera, ale i spisy F. Nietzscheho aj. a psala nejprve německy. Vesnický román *Zemlja* (1902) připomíná Máchalovi svou snahou o čistou uměleckost Kočubynského, jemuž se autorka přiblížila psychologickou kresbou postav a barvitými popisy do sebe uzavřeného světa karpatské přírody.⁵⁴

Navzdory zákazu hrát klasický repertoár (Sofoklés, Shakespeare, Moliér, Schiller aj.) dosáhlo ukrajinské drama konce 19. století vysoké úrovně a bylo oblíbeno i v Petrohradě a v Moskvě – Máchal dokládá jedinečnost dobové atmosféry slovy Staryčké-Čerňachiovské: „*Umělci a diváci slévají se v jednu duši: od bujného záchvatu trásl se divadlo. To bylo obecnstvo! To byly časy!*“⁵⁵

V nástinu situace polské literatury po nezdařeném povstání roku 1863 klade Máchal do kontrastu brutální rusifikaci v ruském a germanizaci v pruském záboru s příznivější situací v záboru rakouském (polština jako úřední jazyk, popoštění krakovské a lvovské univerzity, založení akademie věd a umění v Krakově ad.). Vedle nahrazení německé idealistické filosofie pozitivistickou filosofií Comtovou zmiňuje Máchal i působení Bucklovy historiosofie, Renannovy biblické kritiky, Tainovy vědecké kritiky, Darwinovy teorie aj.⁵⁶ Máchal uvádí studium a delší působení polských autorů v Německu, stopy těchto kontaktů v tvorbě však jen zřídka – např. u Marji Konopnické překlady z H. Heina a G. Hauptmanna, v její poezii pak protiněmecké zanícení v protikladu k hlásání polsko-české vzájemnosti.⁵⁷

51 Tamtéž, s. 90–120.

52 Tamtéž, s. 116.

53 Tamtéž, s. 135.

54 Tamtéž, s. 291–292.

55 Tamtéž, s. 298.

56 Tamtéž, s. 321.

57 Tamtéž, s. 340–346.

Ve 20. století Máchal souvislosti německo-slovanské téměř neuvádí. Pokud se tak výslovně děje, jde o zdůraznění témat a motivů německého nepřátelství vůči Slovanům, jako např. u románu K. V. Raise *O ztraceném ševci* (1919, 1920): „*Ve volném rámci vypravování o osudech chudého a nešťastného ševce spisovatel podrobně líčí těžký život malých českých lidí uprostřed nepřátelského živilu německého a snahy drobného hloučku inteligentních vlastenců udržovati a posilovati u tamních Čechů národní vědomí. Román Raisův má nejen uměleckou, nýbrž i kulturně-historickou cenu jako věrný dokument bezohledného utiskování českých menšin ze strany Němců a odrodilců.*“⁵⁸

Pronikání realismu na prkna pražského Národního divadla Máchal vítá, a tak kladně hodnotí dramaturgické zaměření na autory severské a německé (Ibsen, Huppmann, Sudermann, Schnitzler, Ernst, Wedekind aj.), k němuž od konce osmdesátých let postupně docházelo.⁵⁹ V kapitole o rozvoji českého dramatu Máchal uplatňuje komparativní hledisko německo-české: v dramatu ředitele Národního divadla a dramatika Františka Adolfa Šuberta *Probuzeňci* spatřuje inspiraci románem Moritze Hartmanna *Der Krieg um den Wald*, v dramatu Josef Štolby *Závěť* „s realistickou věrností předveden byl výstražný příběh ze života vesnického, jako v Anzengrubrově *Der Meineidbauer*“. Závislost na Anzengrubrovi shledává Máchal také ve hře Ladislava Stroupežnického *Naši furianti*, kterou nepovažuje za vynikající dílo, neboť jí schází „*hlubší ideový podklad*“.⁶⁰

Nástup realismu v lužickosrbské literatuře klade Máchal do souvislosti s působením absolventů pražského Lužického semináře, z něhož vyšli mj. básník Jakub Bart-Čišinski a publicista a redaktor *Lužice* Mikławš Andricki, kteří se snažili vyvažovat silný německý vliv vlasteneckou osvětou a překlady z české a polské literatury.⁶¹ Zvláště silnou germanizaci Dolní Lužice vysvětluje Máchal nedostatkem srbských duchovních a hospodářskou závislostí na Němcích.⁶²

U jihoslovanských realistů sehrály podle Máchala pozitivní roli jejich studia v Praze, kde se seznámili s realistickými názory T. G. Masaryka. Ale také Ludwig Börne a Mladé Německo, jehož názory šířil chorvatská teoretik a kritik Svetislav Vulović.⁶³ U chorvatského realisty Eugenije Kumičice si Máchal blíže všímá románu *Olga i Lina*, v němž Kumičič „*vylíčil zvláštní nezdravé poměry, které zavládly ve vznešené společnosti záhřebské. Spisovatel viděl, jak tato společnost propadáva zhoubnému vlivu ciziny, zvláště německé, jak morálně i hmotně klesá, a ostří své kritiky namířil proti této nepřátelské síle cizinské.*“⁶⁴

Silný německý (a částečně maďarský) vliv shledává Máchal v repertoáru srbského divadla až do poloviny osmdesátých let 19. století, teprve pak začínají v původní tvorbě i v repertoáru převažovat francouzské a částečně ruské vzory. Za „patriarchu nové literatury bulharské“ označuje Máchal Ivana Vazova, podrobně se zabývá jeho životem

58 Tamtéž, s. 523.

59 Tamtéž, s. 585.

60 Tamtéž, s. 587–592.

61 Tamtéž, s. 600.

62 Tamtéž, s. 609.

63 Tamtéž, s. 622.

64 Tamtéž, s. 655–656.

a rozsáhlým a mnohostranným dílem, jímž „vytvořil *Bulharům v miniatuře téměř celou literaturu*“.⁶⁵ Máchal připomíná zásadní názorový obrat, k němuž v tvorbě bulharských autorů došlo: „*Za světové války staříček básník jako většina spisovatelů bulharských zapřel svou minulost a opěvoval v básních Německo a jeho zdánlivé vítězné činy.*“⁶⁶

Epochální význam pro rozvoj bulharské literatury měl podle Máchala Penčo P. Slavejkov, který v letech 1892–1898 pobýval v Lipsku, „*kde se připravil k svému poslání jako básník a kulturní vůdce svého národa.*“⁶⁷ Máchal představuje detailně Slavejkovu tvorbu básnickou, kritickou i překladatelskou, v níž německá literatura sehrála podstatnou roli (mj. antologie vlastních překladů *Nemski poeti*, v níž jsou zastoupeni Goethe, Uhland, Heine, Lenau, Dehmel, Nietzsche ad., kritické studie o německých básnících apod.). Hlavní básnický přínos Slavejkův spatřuje Máchal ve spojení goethovské prostoty výrazu s moderní hloubkou duševních prožitků.⁶⁸

Máchal své kompendium uzavírá zobecňující rekapitulací poznatků, k nimž dospěl. Odhlédneme-li od okolností vzniku, které výrazně přispěly k metodologické a kompoziční heterogenitě práce (tlak na rychlé vydání všeobsáhlého přehledu, rozdílná úroveň poznání jednotlivých národních literatur, individuální zájmy a s nimi spojené znalosti vývoje druhů a žánrů atd.), je zřejmé, že ideologické tlaky a skupinové či individuální preference se ani ve dvacátých letech neomezovaly na sféru publicistiky, ale byly běžné i v kontextu literárněvědném.

Již samotný rozsah kapitol věnovaných jednotlivým slovanským literaturám je výmluvný. Velice stručné jsou přehledy věnované slovenské literatuře, naopak podrobné jsou výklady o lužickosrbské a rusínské sociolingvistické, kulturní a literární situaci. Senzitivita k Horní a Dolní Lužici, Haliči, Bukovině či Banátu kontrastuje s opomíjením existence Moravy (pravidelně se objevují spojení „v Čechách a na Slovensku“ či naopak). Přehnané zdůrazňování negativních důsledků německých či rakouských vlivů na kulturu slovanských národů působí místy až komicky. Máchal navíc pracuje velmi svérázně s pojmy germánský (Germáni) a německý (Němci). Germáni se v jeho výkladech vyskytují jako odvěcí nepřátelé všeho slovanského i v novější době, dokonce násilně pokřesťanšují Slované. Na několika místech píše Máchal o židovském obyvatelstvu, nikdy však v souvislosti s literární tvorbou – německy píšící Židé existují pro Máchala pouze jako Němci, slovanskými jazyky píšící Židé jsou Slované, židovské jazyky v kultuře střední a východní Evropy pro Máchala neexistují. V některých kapitolách se objevuje řada zmínek o mezislovanských literárních vztazích, jinde se výklad uzavírá do úzkého rámce jedné národní literatury.

Zmínky o německo-slovanských vztazích jsou nahodilé, není snadné pochopit jejich logiku. Máchal se jimi více zabývá ve starších obdobích, v 19. století a na počátku 20. století připomíná na jedné straně velké zjevy světové literatury (ty je ochoten vzít na milost), na straně druhé dobově oblíbené autory menšího významu, většinou dramatiky (jejich vliv je negativní). Pouze v souvislosti s porovnáváním situace v jednotlivých záborech

65 Tamtéž, s. 709–718.

66 Tamtéž, s. 712.

67 Tamtéž, s. 724–730.

68 Tamtéž, s. 727.

Polska je Máchal ochoten připustit, že rakouská jazyková a kulturní politika byla k místnímu obyvatelstvu vstřícnější než ruská a pruská, jinak je však Rakousko monarchií, která Slovanům přinášela převážně negativa. Ideologie českoslovakismu je všudypřítomná, proniká i do výkladů o středověké tvorbě, kdy údajně již existovaly jakési československé kmeny.

Navzdory uvedeným výhradám je však nutno opakovaně zdůrazňovat, že Jan Máchal vytvořil unikátní vědecké dílo, které nemá v moderní době obdoby. Tato nepřeborná studnice poznatků o slovanských literaturách navíc získává s odstupem času stále větší půvab díky lexikálně a metaforicky nesmírně bohatému jazyku, jímž Máchal dokáže evokovat kulturní atmosféru minulých dob, tematicko-motivickou výstavbu básnických, prozaických i dramatických děl a jejich čtenářský či divácký ohlas.

Frank Wollman (1888–1969) se v syntetické knižní studii *Slovesnost Slovanů* (vydané roku 1928 s podporou ministerstva školství a národní osvěty)⁶⁹ zabývá především vzájemnými vztahy slovanských literatur v širokém kulturním kontextu, tzn. na pozadí vývoje evropského myšlení, politické a kulturní situace. V souladu nejen se svým odborným zaměřením, ale též s povahou slovanských kulturních tradic, věnuje Wollman značnou pozornost lidové slovesnosti a dramatickým žánrům.

Nevelký rozsah práce (necelých 250 stran vlastního textu) neumožnil bližší zaměření na všechny slovanské literatury, a tak se brněnský slavista soustředil především na ruskou a polskou literaturu, jakož i na ústní slovesnost a písemnictví jižních Slovanů, k němuž měl zvlášť blízký vztah. Vznikl tak teoreticky prohloubený pendant k Máchalovu detailnímu průvodci jednotlivými slovanskými literaturami. Na konkrétním literárněhistorickém materiálu představil Wollman svou postupně rozvíjenou koncepci srovnávací morfologické systematiky jako východiska moderního literárního dějepisceví. Zároveň usiloval o vysokou míru zobecnění těch vývojových procesů, které považoval za klíčové pro pochopení slovanských literatur jako svébytné součásti evropské kultury.

Podobně jako Jan Máchal – ovšem v míře podstatně menší – je i Frank Wollman poznamenán některými myšlenkovými stereotypy, které jsou ve státě podporovaných publikacích z dvacátých let hojně rozšířené. Tak kupř. u starých Slovanů předpokládá Wollman „povahovou základnu individualistickou“ (na rozdíl od kolektivistických Germánů), „a proto se u nich ústní slovesnost nevyvinula asi tou měrou, jako u jiných Indoevropanů, kde semknutější kolektivum bylo lepším nositelem tradice“.⁷⁰ Oficiální ideologii českoslovakismu jsou bohužel silně poplatná tvrzení o „československých kmenech“, např. již v době raného středověku, kdy Samova říše „spojovala kmeny československé, polabské a snad koruntanské.“⁷¹

Do období středověku je také situován počátek nebezpečné germanizace, která podle Wollmana vznikla „kolonizací a rytířstvím, jež do Čech přichází v německém hávu s obcí německých pěvců, rytířů i nerytířů na dvorech Otakarů, Václavů i Jana Lucemburského.“⁷² Woll-

69 WOLLMAN, Frank: *Slovesnost Slovanů*. Praha: Vesmír, 1928.

70 Tamtéž, s. 5–6.

71 Tamtéž, s. 7.

72 Tamtéž, s. 20.

man samozřejmě věděl, že čeští králové a feudálové často pojímali za manželky princezny a šlechtičny z německy mluvících oblastí, na své dvory zvali cizí pěvce (sám Václav II. byl ostatně německy píšícím minesengrem), do nehostinných horských oblastí zvali německé kolonisty (především horníky a řemeslníky), ale mladá Republika československá vyžadovala i ve vědeckých kruzích vlastenecké zanícení.

Nadhledem nad ideologickými zápasy a evropským rozhledem se naopak vyznačuje naprostá většina Wollmanova textu – někdy je dokonce obtížné sledovat tok myšlenek, který přibírá další a další souvislosti, vedle vyslovených i pouze naznačené, odkazující k dialogu s názorovými odpůrci. Lokalizuje-li např. Wollman v Herderově sbírce *Volkslieder* jednotlivé slovanské písně i jejich parafráze a připomíná-li podporu lidové slovesnosti Slovanů ze strany heidelberských romantiků⁷³, tušíme, že jde o odpověď na otázku po utváření prvního programu slovanského romantismu.

Přednostní zaměření na mezoslovanské vztahy nedovoluje Wollmanovi rozvádět informace o dalších souvislostech – jen stručně se proto zmiňuje o inspirativní roli německy píšících osobností pro slovanské autory (Lessing – satiry, Klopstock – bardské písně, Goethe – Werther, Faust, překlady slovanských písní, podpora a povzbuzování sběratelů, např. Kollára ve Výmaru, Schiller – Loupežníci, Vilém Tell, Bürger – balady apod.), kteří tyto podněty dotvářeli a přetvářeli.⁷⁴

Vedle kladného přijetí schlegelovského estetického katolicismu v Polsku zaznamenává Wollman také z Německa vycházející neoklasicistní podněty, které v Rusku hlásal Ivan Murajev-Apostol – „*chápal antiku hlouběji než Lessing, protože sociologicky, a širě než výlučný historik umění Winckelmann*“.⁷⁵ Pro slovanský mesianismus měla podle Wollmana důležitý význam Hegelova filosofie: „[...] *dala přijatelnější podklad historických epoch a úkolů jednotlivých plemen; tím hegelism neobyčejně prohloubil všecek slavism, jenž v poděkabristickém období svaté alinace a „biedermeieru“ upadal v učeneckou zálibu a výlučnost kabinetní svým ústřední zájmem o mrtvou církevní slovanštinu, folkloristickým estetismem a nepolitickou filologickou „vzáměností“*“.⁷⁶

Nejvýraznější básnické osobnosti dokáží podle Wollmana přetvořit cizí vlivy ve svrchovaný umělecký čin – tak tomu je v baladách a romancích Adama Mickiewicze, třebaže jsou ovlivněny Goethem a Schillerem.⁷⁷ U slovanského romantismu zajímá Wollmana především způsob, jakým tento směr přispěl k vytvoření národního života a národní literatury v evropském smyslu, dále pak vznik základních literárních druhů a otevírání národních divadelních scén.⁷⁸

U realismu si Wollman všímá cest, jimiž dochází k pronikání směru do jednotlivých slovanských literatur – konstatuje např. odlišnost u srbské a chorvatské literatury: zatímco k Srbům se realismus dostává z Ruska (i francouzský realismus se čte v ruských

73 Tamtéž, s. 78.

74 Tamtéž, s. 79.

75 Tamtéž, s. 80–83.

76 Tamtéž, s. 89.

77 Tamtéž, s. 109.

78 Tamtéž, s. 130.

překladech), k Chorvatům přichází z Německa (i Turgeněv se čte v německých překladech).⁷⁹ Zajímavý je postřeh o silném „etickém zaujetí“, jímž se liší jinak v lecčems podobné úvahy Lva Tolstého od Goetheho *Wahrheit und Dichtung*. Wollman spatřuje v tomto zaujetí podobnost Tolstého s Chelčickým.⁸⁰ Mimořádného významu ruského realismu jsou si vědomi i západní tvůrci – např. v Dostojevském nalezl Nietzsche nejen pronikavého analytika lidského nitra, ale již přímo svého „nadčlověka“, škrtli-li svědomí a jeho „ressentiment“.⁸¹

V širokých souvislostech vnímá Wollman také období moderny – upozorňuje nejen na inspiraci Schopenhauerem a Nietzsem, ale také dílem Wagnerovým a Wedekindovým; v Rusku měl na filosofické a estetické myšlení výrazný vliv I. Kant.⁸²

Řadu cenných komparatistických úvah a postřehů (v závěru práce zejména o česko-slovanských vztazích) znehodnocuje adorace zásluh prvního československého prezidenta: „Daleko nad ruské filozofy významem, vlivem a životním dílem vynikl Tomáš G. Masaryk, s jehož jménem jest spojena poslední epocha slovanské kultury a politické osvobození nejen Čechoslováků, ale též Jihoslovanů.[...] Slovanské studie poté ukázaly vratké základy slavjanofilství a kolláristu, usilovaly dáti konkrétní základy novému slovanství, založenému na kritické spolupráci a demokracii, které potvrdil Masaryk pronikavým rozbořem duchovných proudů v Rusku v XII. a v XIX. století v Rusku a Evropě (něm. 1913, česky 1919). S jeho slovanským stanoviskem, v Nové Evropě (1920), v Slovanech po válce a v Světové revoluci (1924) jsou jádrem ideového díla tohoto vededucha, jenž ideje uměl překovati v osvobozující čin, činem revolučně obranným opravil tolstojovsko-česko-bratrské zásady boje duchovního a jen tak naplnil sny exulanta Komenického, svého předchůdce.“⁸³

Frank Wollman položil studií *Slovesnost Slovanů* základ ke svým metodologicky podnětným výzkumům morfologie literárních žánrů a druhů, v nichž přihlížel jednak ke genetickým vlivům, jednak k typologickým analogiím. Rozpracoval zde své pojetí slovanských literatur založené na morfologickém – Wollmanovou terminologií eidologickém – principu. V dobovém kontextu šlo o zřetelnou alternativu k psychologizujícím či dokonce radikálně biologickým přístupům k literatuře a umění. Wollman staví proti zjednodušujícímu západo-východnímu dělení Evropy hlubší, kulturně historicky a areálově fundované pojetí evropské kultury, z jejichž mediteránních kořenů vyrůstá jednota slovanských literatur.

Folkloristické zaměření slavistických výzkumů, které je již ve studii *Slovesnost Slovanů* silně přítomno, umožnilo Wollmanovi rozvinout tezi o komplementaritě prolínání ústní slovesnosti a písemné tradice ve všech slovanských literaturách. Wollmanova snaha o důsledně analytický přístup vede v řadě genologických sond k teoretickým závěrům, jejichž vysoký stupeň abstraktnosti není ani v pozdějších desetiletích v myšlení o literatuře a umění obvyklý. Pronikavost Wollmanova literárněvědného a folkloristického myšlení

79 Tamtéž, s. 134.

80 Tamtéž, s. 139.

81 Tamtéž, s. 141.

82 Tamtéž, s. 179–180.

83 Tamtéž, s. 181.

je proto v širším měřítku doceňována se značným zpožděním. Zatímco Wollman rozpracovával typologický přístup k literárním a folkorním dílům již na sklonku dvacátých let, v širším evropském kontextu podobné úvahy nabývají na intenzitě až ve druhé polovině dvacátého století. Jistě také není náhodné, že to byl právě Frank Wollman, kdo vysoce abstraktní fenomenologickou estetiku Romana Ingardena uváděl do českého intelektuálního a vědeckého prostředí.⁸⁴

Komparatistickými syntézami Jana Máchala a Franka Wollmana získala odborná i kulturní veřejnost na konci dvacátých let možnost seznámit se v dosud nebývalé šíři i hloubce s výsledky evropsky rozhleděného slavistického bádání několika generací o ústní slovesnosti i písemnictví od středověku do druhého desetiletí 20. století. Máchalovy *Slovanské literatury* i Wollmanova *Slovesnost Slovanů* patří k těm dílům české literární historiografie meziválečného období, která nejsou ani v dnešní době pouhým historickým dokumentem. Stále mohou inspirovat k promyšlení nejen rozmanitých témat současné slavistiky, ale také metodologických problémů literárněvědné komparatistiky.

Literatura

- EISNER, Pavel: *Německá literatura na půdě ČSR od roku 1848 do našich dnů*. In: PRAŽÁK, Albert – NOVOTNÝ, M. (eds.): *Československá vlastivěda VII: Písemnictví*. Praha: SFINX, 1933, s. 325–377.
- HLŮŠKOVÁ, Hana – ZELENKOVÁ, Anna (eds.): *Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru I–II*. Bratislava – Brno: Ústav etnologie SAV, 2006.
- HRABÁK, Josef: *Literární komparatistika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976.
- KRAUS, Arnošt: *Německá literatura na půdě ČSR od roku 1848*. In: PRAŽÁK, Albert – NOVOTNÝ, M. (eds.): *Československá vlastivěda VII: Písemnictví*. Praha: SFINX, 1933, s. 297–324.
- MÁCHAL, Jan: *Slovanské literatury I*. Praha: Matice česká, 1922.
- MÁCHAL, Jan: *Slovanské literatury II*. Praha: Matice česká, 1925.
- MÁCHAL, Jan: *Slovanské literatury III*. Praha: Matice česká, 1929.
- PRAŽÁK, Albert – NOVOTNÝ, M. (eds.): *Československá vlastivěda VII: Písemnictví*. Praha: SFINX, 1933.
- WOLKAN, Rudolf: *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*. Augsburg: Johannes Stauda Verlag, 1925.
- WOLLMAN, Frank: *Die Literatur der Slawen*. Hrsg. von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. (Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, 2003.
- WOLLMAN, Frank: *Slovesnost Slovanů*. Praha: Vesmír, 1928.
- WOLLMAN, Slavomír: *Česká škola literární komparatistiky (Tradice, problémy, přínos)*. Praha: Univerzita Karlova, 1989.
- WOLLMAN, Slavomír: *Porovnávací metoda v literárnej vede*. Bratislava: Tatran, 1988.

84 Srov. k tomu studii ZELENKA, Miloš: Komparatista Frank Wollman ve světle fenomenologických inspirací. In: HLŮŠKOVÁ, Hana – ZELENKOVÁ, Anna (eds.): *Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru I–II*. Bratislava – Brno: Ústav etnologie SAV, 2006, s. 23–35.

Petr Kučera (Plzeň)

Jan Máchal a Frank Wollman

ZELENKA, Miloš: *Komparatista Frank Wollman ve světle fenomenologických inspirací*. In: HLŮŠKOVÁ, Hana – ZELENKOVÁ, Anna (eds.): *Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru I-II*. Bratislava – Brno: Ústav etnologie SAV, 2006, s. 23–35.

Dr. Petr Kučera, Ph.D.

Katedra germanistiky a slavistiky

Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni

Riegrova 11, 304 16 Plzeň, Česká republika

pekucera@kgs.zcu.cz